

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and Education Research

Sayı/Issue 14 (Şubat/February 2024), s. 286-296.

Geliş Tarihi-Received: 01.11.2023

Kabul Tarihi-Accepted: 17.02.2024

Araştırma Makalesi-Research Article

ISSN: 2687-5675

DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1384568

Edebiyatta Öteki'nin Bakışı

The Gaze of the Other in Literature

Ahmet KAYA*

Öz

Edebiyat insani bir faaliyettir. Diğer canlılardan farklı olarak eylemlerinde estetik kaygı barındırır. İnsan zihninin ileri düzeyde bir faaliyeti olması dolayısıyla aynı zamanda psikoloji biliminin de alanına giren bir yeni evren oluşturur. Eseri oluşturan edebiyatçı/şair temelde hangi üslupla eserini oluşturursa oluştursun birinci tekil şahıs olarak anlatıcıdır. Yazarın/şairin dışında kalan tüm karakterler ve/veya okuyucular birer "öteki"dir. Edebi eserlerde yazarın imgesindeki anlamı anlayabilmek için dış dünyayı kendi zihninde yeniden dönüştürüp edebi esere yansıtan yazar kadar okuru ve onun bakışını da ele almak gerekmektedir. Freud'ün psikolojide açtığı çığır Lacan edebiyat sahasında yepyeni kavramlar ve sorgulamalarla oldukça zenginleştirmiştir. Bu doğrultuda makalede, Lacancı psikanaliz çerçevesinde getirdiği görüşlerle birlikte önemli bir kavramı olan öteki ve bakış kavramlarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Amaç ele alınırken de Lacanyen kuramın önemli kavramlarının okuyucu perspektifinde nereye denk geldiğine yönelik açıklamalara yer verilmiştir. Bu doğrultuda edebi eserlerin ortaya konuluşundaki öznel durumlar, Lacanyen kuramdaki bakış, öteki ve gerçekliğin kaybı üzerinden ele alınacaktır. Makalenin ilk kısmında, edebi eserlerde Lacanyen bakışın anlamı, psikolojik analizdeki yeri ve bu iki alanın kesişim noktaları; ikinci kısımda ise edebi eserler için önemli bir yeri olan okuyucu/analist yani ötekinin bakışının anlamı ele alınmıştır. Lacan, her ne kadar 20. yüzyılda Freud ardılı olarak kategorize edilmiş ise de özgün görüşleriyle bugünün Avrupa'sında oldukça saygın bir konuma ulaşmıştır.

Anahtar kelimeler: Edebiyat, Lacan, öteki, bakış.

Abstract

Literature is a human activity. Unlike other living things, it contains aesthetic concerns in its actions. Due to the advanced activity of the human mind, a new universe is formed that also falls within the field of psychology. The work is a first-person narrator, regardless of the style in which the literary writer/poet creates his work. All characters and/or readers other than the author/poet are "others". In order to understand the meaning of the author's image in literary works, it is necessary to take the reader and his point of view as well as the author who transforms the external world in his own mind and reflects it to the literary work. In this direction, the article aims to analyze the concepts of the other and the gaze, which are an important concept along with the views brought by Lacanian psychoanalysis. While the purpose is being discussed, explanations about where the important concepts of Lacanian theory correspond to in the reader's perspective have been included. In this direction, the subjective situations in the presentation of literary works will be considered through the

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: ahmet.kaya@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7946-1015.

perspective, the other and the loss of reality in Lacanian theory. In the first part of the article, the meaning of the Lacanian point of view in literary works, its place in psychological analysis and the intersection points of these two areas are discussed; in the second part, the meaning of the other's point of view, that is, the reader/analyst, which has an important place for literary works, is discussed.

Keywords: Literature, Lacan, the other, perspective.

Giriş

Yazarın/şairin bilinçaltından taşıyıp gelen imgeler, bir "Öteki"nin bakışından yansıyarak yeniden anlam bulmaktadır. Öteki'nin imgeye bakışı yine kendi psişe¹sinde olanla ilgili olmasından kaynaklanmakta, yorum da Öteki'nin zihnini yansıtmaktadır. Yazarda bilinçdışı olan imge bir Öteki'nin söylemiyle birlikte onun imgesine dönüşmektedir. Simgesel yasanın ayaklarından birini oluşturan, diğer taraf olan okur/eleştirmen, bizim için önem arz etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada edebiyat ve psikoloji için önemli bir kesişim olan "Öteki" ve onun bakışının edebi eser yorumundaki anlamının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Psikoloji biliminin terimlerinden olan "Öteki", Öz'den bağımsız olanı, nesnel ve dış dünyaya ait olanı, kişinin denetiminde olmayanı içerir. Özün kurulumu için zorunludur zira öz ancak ötekinin (anne) aracılığıyla, ötekinin bakışı açısıyla ve öteki için var olur. Ötekinin arzu nesnesi olan bebeğin özü bu imge etrafında oluşur; yani bebeğin özü, bebeğe, öteki tarafından sunulur (Karakaş, 2021).

Son zamanlarda edebiyat analizi içerisindeki kuramsal gelişmeler, edebiyat alanında psikanalitik kuramı da oldukça etkili kılmaktadır. Bu noktada Lacan, sadece psikanaliz alanında değil özellikle edebiyatı da çevreleyen sosyal bilimler ve çağdaş sanat kuramları üzerinde önemli bir yer edinmiştir. Özellikle dilin, bilinçdışı gibi yapılandığı görüşü üzerinden Lacan, edebi eserlerin yazarın bakışındaki anlamının ne olduğunun kullanılan sembollerin analiziyle mümkün olacağını savunmaktadır. Bu nedenle de özellikle son yıllarda edebi metinlerin psikolojik analizinde sıklıkla karşımıza çıkan isimlerden biri olmuştur.

Lacancı psikanalitik, psikanalizi günümüz eserlerinin temeline yerleştirip keşfettiği bakış ve gerçeklik diyalektiği aracılığıyla, yazarın gerçeklik anlamındaki parçalılığı ve tamamlanamayışını ortaya koymaktadır. Çünkü Lacan, bilinçdışının imgeselini de bir Öteki'nin söylemi yani bakışı üzerinden oluşturduğunu belirtmektedir. Bu nedenle dil yani söylemden doğan edebi metinler, kesin ve bozulmamış anlamlara sahip olmamaktadır. Bu nedenle makalemizin iskeletini "Edebi eserlerin anlamı gerçekten yazarın düşündüğü anlam mıdır?" sorusu oluşturmaktadır.

Yazar, eseri dil yardımıyla sembolleştirdikten sonra topluma sunduğundan; "bakış", Öteki'ne yani okura/eleştirmene geçer. Simgeler okura geçtiğinde farklı bir imgeye denk geldiği için simge de zihinde farklı bir temsile denk gelebilmektedir. Çünkü edebi eser içerisinde kullanılan etkili bir imge, okurun kendi zihninde yer alan imgesel düzeni harekete geçirmektedir. Bu nedenle de yazarın yansıttığı kendi zihinsel dünyası okurda yarattığı çağrışımlarla yeniden üretilerek anlamlandırılmaktadır (İnce, 2011, s. 27). Bu doğrultuda dış dünyanın yazarın zihninde biçimlenmesi olarak ele aldığımız edebi

¹ İnsanı oluşturan iki varlıktan ZİHİNSEL olanı (diğeri fiziksel olan bedendir). Psişe kelimesi Yunan mitolojisinde nefes, yaşam yani ruhu temsil eden Psişe (Psyche)'ye ve onun Eros (sevgi ve aşkı temsil eder)'la olan ilişkisine dayanır. Ruhunu inceleyen felsefe dalının adını oluşturmada, "psykhe" ile "logia" (Yunancada araştırma, çalışma) kelimeleri birleştirilmiş ve "psykhologia" terimine ulaşılmıştır. Oluşturulan bu kelime, asırlar sonra bir pozitif bilim dalı olarak kurulan PSİKOLOJİ'nin de adı olmuştur (Karakaş, 2021).

eserlerin, okurun öznel yansıması olduğunu ve okurun kendi zihinsel imgelerinin doğrultusunda genişleyip anlamlandığını ifade edebiliriz.

Edebi eserlerin yazarın imgelerinin yansıması olduğu düşünüldüğünde, öznel yansımaların okura sunulmasında nesnel olanın yani edebi eserin tekrar bir Öteki'nde özneleştiği söylenebilmektedir. Yani edebi eser, yazarın imge evreninden bir Öteki'nin bakışına geçişle Öteki'nin imgesine dönüşmektedir. Bu noktada edebi eserin gerçek imgesine yani yazarın zihnindeki anlamına erişmek okurun zihninde anlam bulur. Yani imgenin anlamı bir Öteki'nin bakışıdır. Bu nedenle edebi eserlerin yorumu, yazar ve aynı zamanda bir ötekinin imgeseline bağlı, öznel bir anlam katmanı oluşturan karmaşık bir yapıya sahiptir (Sartre, 2006, s. 128). Bu nedenle doğrudan edebi eserin yaratıcısı yani yazarın bilinçdışıyla bağlantı kurmak için, yazar kadar bir Öteki olan okurun yorumunun da imgeselinin analiz edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda edebi eserlerde yazarın imgeselindeki anlamı anlayabilmek için Öteki'ni, yani okuru ve onun bakışını da anlamak gerekmektedir. Bu noktada yazar, dış dünyayı kendi zihninde yeniden dönüştürüp edebi esere yansıtırsa da yine onu bir Öteki olan dış dünyaya yani okura sunmaktadır. Bu doğrultuda edebi eserlerin ortaya konuluşundaki öznel durumlar, Lacanyen kuramdaki bakış, öteki ve gerçekliğin kaybı üzerinden ele alınacaktır.

1. Edebi Eserlere Lacanyen Bakış

Edebi eserlerde ister yazar ister okur/analistten bahsedelim, edebiyatta psikoloji oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Psikoloji bize insan davranışlarını ve nedenlerini anlatırken, Edebiyat insan davranışını kurgu yoluyla tasvir etmektedir. Edebiyat, insan deneyimi hakkında fikir edinmenin bir yoludur (Dar, 2022, s. 285). Bunu yaparken de iki alan da dilden yararlanmaktadır. Edebiyat, dili yazarın kendini ve dünyayı ortaya koymasında bir araç olarak kullanırken; psikoloji de dili, insan psikolojisinin analizinde kullanmaktadır.

Psikanaliz, terapi içerisinde danışanın söyleme koyduklarını analiz ederek anlamlandırmaya çalışmaktadır. Bu noktada dil ve söylemde yer alan semboller analizin çeşitlenmesinde önemli rol oynamaktadır. "Bundan böyle kelimelerde saklı büyü"yü de anlamaktayız. Kelime, bir insanın başkasını etkilemede başvurduğu en önemli çare, söylendiği kişide ruhsal değişimlere neden olması bakımından eşi bulunmaz bir araçtır. Dolayısıyla, kelimelerdeki büyüden yararlanılarak psikolojik semptomlar ve bunlar arasında ruhsal nedenlere dayananların giderilebileceği görüşünde yadırganacak bir taraf yoktur" (Freud, 1996, s. 44).

Freud'un önemli kavramlarından biri olan dil sürçmesi de danışanın aslında gerçekten söylemek istediğini yani bilinçaltında var olanı ortaya koymasını ifade etmektedir. Bu noktada söylemde amaçlanan anlamlardan çok arzulananın ve bilinçaltında bastırılanın da esintileri bulunmaktaydı. Bu doğrultuda Freud, söyleme dökülenlerdeki semboller ile düşlerle gelen sembollerini analiz ettiğinde bilinçaltında yer alanı da ortaya koyabileceğine inanıyordu. Bu doğrultuda edebi eserleri okumaya başlamış ve yazarların bilinçaltını ondan önce bulduklarını ifade etmiştir. Çünkü yazarlar, edebi eserlerinde ortaya koydukları mitolojik ya da kültürel sembollerle başka anlamları içinde barındıran örtülü ifadeleri kullanıyorlardı. Bu doğrultuda Freud, edebi eserlerde kullanılan dilsel kalıpları terapideki söylemlere benzetmekte ve sembollerin temsilini de analizlerinde kullanmıştır (Freud, 1928, s. 178). Seans içerisinde danışanın söyleminde ya da düşlerinde getirdiği semboller ilk bakışta farklı anlamlar çağırırsa da Freud bunları edebi eserlerde ve mitolojide kullanılan sembollerle ilişkilendirerek analiz etmeye çalışmıştır. Başka bir ifadeyle Freud, edebiyattan ödünç aldığı kelime dağarcığı ve kavramlarını yeniden metinleştirerek psikoloji ve edebiyatı çaprazlamıştır (Freud, 2014, s.

127). Bu sayede edebiyat, düşlerdeki sembolleri ve bilinçaltını anlamak için geçerli bir kaynak haline gelerek psikolojiye girmiştir.

Freud'un ortaya koyduğu görüşler üzerinden edebiyat da psikanalitik kuramdan etkilenerek, dilin içine gömülü olup bilinçaltına yönelik olanla yazarların edebi eserlerinde yansıttıklarının nasıl bir araya geldiğini açıklamaya destek olmaktadır. Bununla birlikte yazarın dilinde kelimeler kaybolmuş ya da yokmuş gibi görünse de semboller yani bilinçaltı yansımalarıyla gelen mevcudiyetteki anlamlarının nasıl yakalanabildiğini de göstermektedir (Atlı, 2012, s. 253). Başka bir ifadeyle psikanaliz, edebi eserlerde yer alan kelimelerin içeriğinin okunma biçimini ve bunların nasıl yorumlanacağını ortaya koymaktadır. Yani "okumak" metinden çok yazara ve onun bilinçaltına yönelik bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de edebiyat-psikanaliz alanları birbirlerinden etkilenmiş ve birbirlerini etkilemiştir.

Psikanalizin ortaya konulması yani Freud'den itibaren, edebiyat psikoloji içerisinde çalışılması ve ilham alınması gereken bir alan olarak görülmüştür. İlerleyen yıllarda da Freud'den etkilenen diğer kuramcılar ve öğrencileri de edebiyat incelemelerine ağırlık vermiştir. Bu nedenle edebiyat ve psikoloji ilişkisi Freud tarafından başlatılsa da Jung ve Lacan gibi diğer psikanalistler için de aynı disiplinler arası etkileşim sürdürülmüştür.

Freud'ün dile ve edebiyata ilgisinden etkilenerek edebiyat araştırmalarına yönelen Lacan, edebiyat çalışmaları ve edebi eserlerin psikanalizin temeli olduğunu öne sürmektedir. Ancak Freud'den farklı olarak Lacan bilinçaltı açıklamasını rüya çalışması ve yapısal dilbiliminin analiziyle birleştirmiştir. Çünkü Lacan'a göre bilinçaltı dilsel bir yapıdadır ve söyleme döküldüğünde anlaşılabilir. Lacan'cı psikanalitik kuramda, dilin yapısal özellikleri olan gösteren ve gösterilen ilişkisi merkezdedir. Bu nedenle bilinçdışı düşünce, ancak bilinçli düşünceyle aynı dilsel yapıyla kavranabilmektedir. Bu doğrultuda Lacan, bilinçaltı düşünce kavramına "dilbilimsel" bir dönüşüm kazandırmıştır (Hendrix, 2015, s. 261). Bu nedenle, psikanalitik akademisyenlerinden önce edebiyat akademisyenleri arasında ün kazanmıştır.

Tarih boyunca insanlar, anlatmak ya da ifade etmek istedikleri duygu ve düşünce değerlerini birtakım gösterge, işaret ya da sembollerle somutlaştırarak ifade etme yoluna gitmişlerdir. Bu noktada yazarın düşüncesinin bir ürünü olan edebi eserler, bir ötekinin (yazar) bir nesne, durum ya da olaya bakışının dille söylem bulmuş halini yansıtmaktadır. Başka bir ifadeyle edebi eserler, görülen dünyanın yani hayatın parçalarının yansıtılmasıdır (Moran, 1988, s. 17). Ancak yazının başlangıcıyla birlikte kelimelerin amaçları ötesinde adlandırılma çabaları bütün kadim kültürlerde görülen bir uğraş biçimidir. Bu nedenle eserlerde yer alan yansıtımlar yüzeysel bir gerçeğin kopyası olabildiği gibi yazarın hayal gücünün bir ürünü de olabilir. Yazar, var olmasını istediği ya da düşlediği arzuların da öznel izlerini eserine yansıtarak kendi dünyasını yaratmaktadır. Yani eserler arketipsel bir desene öznel bir biçim vermektir (Gectan, 1998, s. 207). Yazar, dil yani kelimeler yardımıyla, gerçeği kendi zihninde yeniden biçimlendirmekte; metaforlar ya da söz sanatlarıyla yani semboller aracılığıyla düşselliğe bürüyerek derin bir anlam kazandırmaktadır (Sartre, 2006, s. 128).

Kelimeler yani dil, aynı zamanda psikoloji için de en yaygın ve kesin iletişim aracıdır. Bununla birlikte terapistler, birey için kendi açısından tam olarak anlaşılamayacak biçimde kodlanan intrapsişik (düşünsel) temsil biçimlerini tanımlamaktadır (Panagiotou & Sheikh, 1977, s. 171). Kelimelerin birer sembol olduğu gerçeğini düşündüğümüzde duygu ve düşüncelerin dile dönüşümünde ve bir anlama karşılık gelmelerinde etkin araç olduklarını ifade edebiliriz. Bu doğrultuda Lacan'a göre bilinçaltı dil gibi yapılanmıştır. Çünkü bir Öteki'nin söylemiyle oluşmuştur. Bu nedenle

Lacan gösterenin üzerine yoğunlaşmış ve söyleme dökülen bilinçaltını yorumlamak ya da anlamlandırmak için söylemdeki gösterenin ön plana çıkarılması gerektiğini düşünmüştür. Bu noktada bir şeyi temsil ya da işaret etmesi dolayısıyla gösteren konumunda olan sembol (symbol), gizli bir anlamın resmi ve bir gizin ortaya çıkarıcısıdır. Bu noktada yazarın edebi eserlerde kullandığı sembollerin, asıl olan yani bilinçaltındaki anlamların örtülmesini temsil ettiği ve bilinçaltındaki izleri duyurduğu söylenebilir (Lacan, 1993, s. 119). Başka bir ifadeyle göstergeler dünyasında kelimeler herkesin kendi bilinçaltı dünyasında farklı anlamlara gelmektedir. Bu nedenle de *yazılmış her eserin görünen bir kısmı olsa da yazarın bilinçaltında yer alan imgeler farklı biçimlerde ortaya koyulmaktadır.*

Edebi eserler, sembolik düzen içinde dilsel bir yapılaşma varlık bulmaktadır. Yazar, eserlerinde kullandığı evrensel sembollerle bilinçdışındaki yani yeraltında tutulanı imgeselde ortaya çıkarmaktadır (Aydın, 2015, 261). Çünkü semboller, bilinçaltında olanı yönlendirmenin en önemli materyallerindendir. Sembolik olana bağlı olarak bilinçdışı, karmaşık, labirentli bir düşünsel temsiller bağıdır. Bu noktada imgeler de bu bilinçdışı dünyanın dillerinden birisi ve en önemlisidir. Çünkü tüm dilsel düzen imgeler ile ilgilidir (Umer, 2018, s. 53). Başka bir ifadeyle bilinçdışı düzlemdeki anlamların gizleyicisi ve dürtülerin doyurucusu olması kaynaklı da bilinçdışının yoğun bir ifadesidir. Bu nedenle de kelimelerin gerçek anlamlarının ötesinde çok çeşitli kaynaklardan gelen ve farklı biçimlerde algılanan materyallerdir (Panagiotou ve Sheikh, 1977, s. 174).

Psikanalitik kavramları, edebiyat çalışmalarına uygulayan birçok kuramcı için, Lacan ve kuramı olan "ayna evresi" de önemli bir başlık olmaktadır. Lacan'ın ortaya koyduğu ayna evresi üzerinden bakıldığında da imge, öznenin dünyayla ilk karşılaşmasını ifade eder. Çocuk gelişiminin 6-18. ayları arasında, aynadaki görüntüsüyle karşılaştığında kendisinin dışındaki bir yerde ego yani benliğini tanımaktadır. Burada ego, kendine hayali bir özdeşleşme aramaktadır. Ancak bu özdeşleşme yansıma üzerinden olması dolayısıyla gerçek değildir. Çünkü bebek kendini ayna görüntüsüyle yani çarpık biçimde tanımlamaktadır. Lacan aynada olan bu yansımayı yani görüleni "imge" olarak tanımlamaktadır. Bu çocuğun kendi egosunun anlamıdır. Ancak imgede saklı olan bir de gerçek ego düzlemi vardır (Lacan, 1982, s. 503). Lacan'da gerçek ego ile gerçekliği (imgeyi) ayıran bu ayırım, görsel alan yani ayna içinde yeniden üretilmektedir. Başka bir ifadeyle özne kendine aynada bakıyor görünse de gerçekliği aynada olması ile Öteki'nin bakışını ifade etmektedir. Bu nedenle imge, hem gerçeğin ortaya konuşu ve benliğin tamamlayıcısı hem de benlikle karışması kaynaklı yabancılaştırıcıdır (Rosa ve ark., 2021, s. 2). Başka bir ifadeyle, ego kendiliğin çarpık ve parçalanmış biçimde tanınmasının bir sonucudur. Bu noktada imgenin temsilinde öznenin benliğinin ortaya konuşunda gerçek olanın anlam kaybı ya da yok oluşu bulunmaktadır.

Lacan'ın ortaya koyduğu bu kuram üzerinden; yazarın edebi eserleriyle olan ilişkisinin bebek-ayna yansıması ilişkisine oldukça benzediği söylenebilir. Çünkü eser, sınırsız hayal gücünün bir ürünü olarak yazara kendi dünyasını yaratma olanağı tanımaktadır (Aras, 2015, s. 251). Yazarın zihninde var olan, göstergelerle birlikte dile dökülmekte yani sembolize edilmektedir. Sanatçı imge oluştururken dilin bilinçdışı gibi yapılandığı görüşü üzerinden yazarın eserini kaleme alırken çoğu zaman bilinç düzeyinden çok bilinçdışına başvurduğunu söyleyebiliriz. Yazar kendi psişesini dil aracılığıyla ortaya koyduğu edebi eserleri üzerinden yansıtmakta ve kendini onlar üzerinden görmektedir. Burada imge, güvenli yüzey olarak öznenin kendi benliğini görme alanı görevindedir.

Ayna evresi üzerinden okunduğunda, yazarın eserlerinde yani imgede kendi gerçekliğinin ikamesini yansıttığını söyleyebiliriz. Yazarın ürettiği imgeler, hayata iz

bırakmak, dünyaya yönelik yorum üretmek ve kendi varoluşunu geliştirmek üzerinden gelişmektedir. Bu amaçla yazar imgeleriyle kendi yaşam alanını üretmektedir. Ancak yazarın imgesinde (edebi eserler) kendini bulmasının bebeğin aynadaki görüntüde kendini bulmasıyla aynıdır. Yani çarpık ve gerçek egoyu yansıtmayan bir yansımadır. Egonun bir parçası olan bu yansıma gerçek benliğine mesafe sağlamaktadır (Lacan, 1949, s. 78). Bu nedenle yazarın zihnini anlamak eserin içinden yazarın zihnine ulaşarak mümkün olabilmektedir. Ancak Lacan, dilin edebiyatta nasıl uygulanabileceğini ortaya koymakla kalmamakta aynı zamanda dille analiz edilmesiyle edebi metinlerin anlamını bozabileceğini de savunmaktadır. Çünkü Lacan'a göre bilinçaltına dair bir söylemdir ve bir Öteki'nin söylemiyle biçimlenmektedir. Bu nedenle de bilinçaltına ait bir söylemde Öteki'nin özne üzerindeki etkilerinin de görülebileceğine dikkat çekmektedir. Eseri analiz eden bir öteki, yazarın kendisi bile olsa, kendi bilinçaltında yer alan gerçekte arzulanı da dile dökme için edebi metnin anlamında kaymalar olacaktır (Gallop, 1984, s. 303).

Edebiyatta yer alan temel değişkenler içerisinde yazar, edebi eser ve evren (dış dünya) yer alsa da okur/eleştirmen de bir diğer önemli yapı taşıdır (Moran, 1988, s. 8). Bu nedenle edebi eserler sadece yazar için bilinçaltını ortaya koyma ve arzularını doyurma imgesinin bir temsili değildir. Aynı zamanda edebiyatta kullanılan semboller, göstergeler aracılığı ile insanların hayal güçlerini de harekete geçirip bilinçdışı imgelerine seslenmektedir. Okur, eseri kendi dünyasında anlamlandırır. Psikanaliz, sanat dallarından biri olan edebi eserlere doyurulmamış arzuların doyurulmasını amaçlayan bir etkinlik olarak bakmaktadır. Bu etkinlik başta yazarın kendisi, sonrasında da okuyucu/analistleri içine almaktadır. Yazar, kendini eserleriyle yani dilsel bir düzende özgür kılmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de kendisi gibi doyurulmamış arzuların rahatsızlığını yaşayanlara eserlerini sunarak onların da özgürlüğe kavuşmasını sağlamaktadır (Freud, 1996, s. 86). Çünkü imgeler, yazarların kendi gerçekliğinin yansımalarından yani bilinçaltından gelse de dilde bulunan sembollerle birlikte okur tarafından yeniden betimlenmektedir. Okur/analist, kendi zihinsel süreçleriyle birlikte yazarda anlamı olan eseri okuyarak kendi söyleminde yeni bir anlam ortaya koymaktadır. Bu durum da özne konumunda olan yazarın yerine okurun/eleştirmenin geçmesini sağlayarak yeni özneleri duyurmaktadır. Burada yazar bir öteki olarak kendi söylemini ortaya koyarken; okur da bir başka öteki olarak kendi bakışında esere yeni bir anlam yüklemektedir.

Evren, içerisinde yazar ve okurdan bağlantılar bulundurmasından dolayı, eser psikolojik olarak ele alındığında yazar ve okur temelinde incelenmelidir. Yazarın bilinçdışı ve psikolojisi esere yansıdığı kadar okurun bilinçdışı ve psikolojisi de yoruma yansımaktadır. Gerçeğin (edebi eserin anlamı) ortaya konmasında yazar-eser ilişkisi, okur-eser ilişkisi ve tüm bu ilişkilerin ortaya çıkardığı psikolojik durum ayrı ayrı incelenerek bir bütün olarak yorumlanmalıdır (Moran, 1988, s. 9).

Edebi bir eseri ve anlamını psikanalizle analiz etmenin en önemli tarafı da ortaya konulan ya da görünenden, yazarın ve bağlantılı olarak okurun kendi bilinçdışı süreçlerinin ardına düşmektir. Okurun/eleştirmenin bir edebi eserde neyin peşine düştüğü, neyi arzuladığı edebi eser çözümlemelerinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda önemli bir konumda olan okur/eleştirmen yani Öteki'nin bakışı ve arzusunun ayrıntılı bir biçimde anlaşılması önemlidir.

2. Edebi Eserlerde Öteki'nin Bakışı

Okurun/analistin edebi eser üzerindeki rolü nedir? Bu soruya bir cevap oluşturmak için önce okurun/analistin bir öteki olarak yerinin nasıl tanımlandığının kapsamlı bir açıklamasını yapmak önemlidir.

“Öteki” kavramını ortaya çıkaran birincil etmen “ben”dir. Lacan, ben’in insanda önceden değil, sonradan oluştuğunu ifade eder. Bu evre narsistik evre olarak da adlandırılabilir. Ayna evresi bireyin ilk narsist dönemi olarak da adlandırılır. Narsistik yapının ileri seviyeye çıkması bireyde davranış bozukluklarına sebep olabilir. Bu bakımdan edebi metinlerde ayna imgesi psikolojik çözümlenmelere imkân veren önemli bir unsurdur (Karabulut, 2019). “Öteki” kavramını ortaya koyan Lacan, bu kavramı bilinçaltının özneler arası yapısını ortaya koymak için tanımlamıştır. Bu kavram, başka bir özne yani simgesel düzen olarak diğerine göre ikincil olana işaret etmektedir (Lacan, 1998, s. 77). Başka bir ifadeyle bireyin kendi dışında olan ve toplumsal yaşamda karşılaştığı diğer özneleri yani yabancı ve “öteki insanları” temsil etmektedir. Ancak yaşam içerisinde “öteki”nin birçok farklı yüzü olmaktadır. Bu nedenle Lacan için bu kavram aynı zamanda örgütlenmiş toplumsal yaşamın uzlaşmasının da ifadesidir. Lacan’ın “Büyük Öteki” olarak adlandırdığı bu kavram öznenin, dilin ve kültürün varlığını doğrulayan dışsal, her şeyi bilen bir varlığın işaretçisidir. Bu nedenle de aynı zamanda da dil (semboller) ile oluşan kurallara işaret eden “Büyük Öteki” önceden var olmasından dolayı özne için belirleyicidir. Bu nedenle “Büyük Öteki”, özne dışındaki herhangi bir otoriteyi temsil etmektedir (Çubuk ve Yalçınkaya, 2022, s. 15).

Edebi eserler üzerinden ele alındığında bu “öteki” kavramı kime ve hangi ötekine işaret etmektedir? Deneyimlerin özel doğası nedeniyle herkes bir anlamda otorite konumundadır. Yani söylem koyan bir ötekini işaret etmektedir. Bu noktada yazar, kendisinin otorite olarak söylem koyduğu eserlerinde “Büyük Öteki”nin temsilcisidir. Çünkü bir ötekini kendine özgü bir üslubu üzerinden işlediği temalar, seçtiği kahramanlar ve kullandığı imgeler üzerinden söyleme koymaktadır. Bunu yaparken de kendi söyleminden gelen kişiliği, duygu ve yaşantılarının damgasını da eserlerine basmaktadır (Moran, 1988, s. 119). Bu noktada okur/analist edebi eserler üzerinden otorite yani “Büyük Öteki” konumunda olan yazarın gerçekte kim olduğuna, iç dünyasında ve bilinçaltında neler sakladığına ulaşmaya çalışmaktadır. Ancak edebi eser, yazarın kaleminden çıktıktan sonra okurla buluştuğunda söylem koyan değişmekte ve anlam da bir diğer otorite olan ötekine geçmektedir. Bu nedenle de yazarın kendi imgesi yani otoritesi de bir anlamda dışarıda kalmaktadır.

Okur/analist, eserde buldukları kadar, kendi dünyasından hareketle de yazara ve onun dünyasına giden yolu keşfetmeye çalışır. Çünkü objeler dünyasının öznel yankıları olan imgelerin anlamları, aynı zamanda okurun hayal gücü oranında da genişleyip çoğalmaktadır (İnce, 2011, s. 27). İmgede hayal gücü ön planda olduğu için anlam katmanları da okurun/analistin imgelemine göre farklılık göstererek öznel bir anlam katmanı oluşturmaktadır. Bu anlam katmanları düşsel ve soyut bir anlam alanına karşılık gelmesi ile içerisinde yorum ve yeniden üretme özelliği barındırır (Aydın, 2015, s. 261). Okur/analist ile edebi eser (imge) arasındaki ilişki, tüm imgeler dil üzerinden söyleme konulması okurun/analistin kişisel deneyim ve sosyal yönlerine tâbi olmaktadır (Yiğit, 2023, s. 31). Bu nedenle de okur/analist, kendi dilindekiyle yani bilinçaltındakiyle dil gibi yapılanmıştır, bilinçaltı da edebi eserin bireysel bir yorumunu yaratmaktadır. Başka bir ifadeyle okur/analist, yazar ve eseri okuyor ya da söylemini onlar üzerinden koyuyor gibi görünse de imgeler üzerinden kendine olan bakışını da ortaya koymaktadır. Bu durum yazarın doğasından gelenin; okurun/analistin bakışına çarparak değişime uğramasına ve hatta onun amaçlamadığı bir anlamı yaratmasına yol açar. Başlarda yaratımın sahibi olmasından kaynaklı otorite olan yazardan okura/analiste geçişte dildeki anlamda bir bozulma yani değişim olmaktadır. Bu noktada yazar ve okur bir çatışmaya girmektedir.

Yazarın kendine imgesi üzerinden bakışı yer değiştirerek okurun/analistin imgesine ve kendisine bakışına dönüşmektedir. Bu noktada okur/analist, yazara kendi bakışından, eserinin neyi anlattığını duyurduğunda aynı zamanda da yazara imgeselinin ne olduğunu duyurmaktadır. Çünkü okur/analist yorumu ve söylemi dışsaldır. Bu nedenle de okur/analistin bilinçdışı (dışsal), yazarınkine (içsel); okurun/analistin de yazara üstün gelmektedir. Bu durum otorite olan yazarı “Küçük Öteki”, okuru ise otorite yani “Büyük Öteki”ne dönüştürür. Bu noktada “Büyük Öteki”nin bilinçdışıyla yazarınkinin iç içe geçmesinden kaynaklı eser ve yazarın deşifresinde “çoklu bakış” mevcuttur. Peki, bu noktada edebi eserler, bize Öteki’nin bakışı hakkında ne duyurmaktadır?

“İnsan, kendini bir noktadan görebilir ancak ona her yönden bakılır.” Bu nedenle Lacan’ın öznesi, ötekinin bakışında kurulmaktadır (Lacan, 1986, s. 72). Lacan bakış kavramını ayna evresi üzerinden net bir biçimde ele almıştır. Ayna evresinde kendini yansımaları üzerinden gören çocuk, bu görüntünün kendi görüntüsü olduğunu bir ötekinin bakışı (anne) üzerinden anlamlandırmaktadır. Çocuk, otorite üzerinden, yani aynadaki yansımalarından kendi olduğunu onaylamakta ve otorite üzerinden kendi görüntüsüyle özdeşim kurmaktadır (Lacan, 1949, s. 79).

Ayna evresi üzerinden ele alındığında bakış, öznenin görüş alanında bir nesne olarak kendi konumunu dışsal bir perspektiften okumasını işaret eder. Bu nedenle görme alanını aşan bakış kavramı, bireylerin bilinçaltında yer alan aktarım ve anlamların da bir temsildir (Çubuk ve Yalçınkaya, 2022, s. 16). Yani bakış, bir ötekinin bizi kendi bilinçdışıyla görme biçimini yansıtır. Buna öznel bakışın güvenilirliği ya da otoritesi olarak baktığımızda bakışın özneye kim olduğunu duyurduğu söylenebilir. Bakan ise, her yerden özneyi görebilmesinden kaynaklı kontrol ve güç sergilemektedir. Bu nedenle de üstün konumdakini, otoriteyi yani “Büyük Öteki”ni işaret etmektedir.

Dış dünyadan gelen bakış üzerinden özne, fark edilebilir. (Bakılan) anladığında bakış tarafından koşullandırılan bir nesne konumuna geçmektedir. Çünkü bakış, özneyi pasifleştirme yönüyle zorlayıcıdır. Bu nedenle de özne, kendi görme alanında otorite olmadığını hissetmektedir. Başka bir ifadeyle psikolojik olarak özgüvenini ve bir dereceye kadar özerkliğini kaybettiğine inanmaktadır (Lacan, 1986, s. 72). Edebiyat veya yazar üzerinden bu durum ele alındığında edebi eserler yazarın kendilik arayışını sembolize etmek ve kendi imgesinde benliğinin ayrıntılarını bulmak için özel bir alan sağlamaktadır. Yazar kendine bir öteki tarafından bakıldığını hissettiğinde bölünme ve kendi kaybını yaşar. Eserlerinde ise hayal gücünün yaratımıyla bu kaybın telafisi vardır. Bu nedenle de kendi ayna görüntüsü yani imgesi olan edebi eserler üzerinden kendine olan bakışını bulmaya çalışmaktadır. Yazar kendi yokluğunu, eserleri üzerinden yeniden var etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda dış dünyayı kendi bakışında yeniden yaratması ile “bakan” yani “Büyük Öteki” konumundadır. Bu nedenle edebi eserleri onun kendine olan bakışının hem yokluğunun hem de varlığının arayışını duyurmaktadır.

Edebi eserleri üzerinden kendi benliğine bakan yazar, eseri paylaştığında “bakış nesnesi”ne dönüşmektedir. Başka bir ifadeyle kendi söylemi yani bakışı üzerinden var olan “Büyük Öteki” iken bakılan yani nesne konumuna geçmektedir. Bu noktada “Büyük Öteki”, okuyucunun bakışının edebi esere yansımalarından kaynaklı okuyucuya geçer. Dış dünyayı kendi gerçekliğinin imgesi üzerinden ele alan yazar, okuyucunun bakışı ile birlikte kendi benliğini bir ötekinin bakışından okumaya başlamaktadır. Bu da yazar için kurtarıcı konumunda olan edebi eserlerini onun gerçekliğini boğan ve benliğini yeniden parçalayan bir bakış ürününe dönüştürür. Çünkü yazar, eseri yani aynadaki imgesini bir ötekinin bakışına açana kadar kendi gerçekliği olarak görmektedir. Ancak edebi eser bir “Büyük Öteki” bakışına geçtiğinde yazarın gerçekliğini değiştirmekte ya da yok

etmektedir. "Büyük Öteki"nin ortaya çıkmasıyla birlikte yazar kendi gerçekliğini bir nesne olarak yargılayacak konuma gelmektedir. Çünkü imgesi bir nesne olarak ötekinin bakışında var olmaktadır. Yazar bu noktada kendi bilinçaltının yansıması olan bu imgeye yabancılaştığında kendi benliğine yani gerçekliğine de yabancılaşmaktadır. Başka bir ifadeyle bir başka "Büyük Öteki"nin bakışıyla özdeşleşmek ve birleşik bütünü imgesini yakalamak için kendini ayrı bir yere koymak zorundadır. Aynı zamanda da kendine olan bakışını kaybederek "Büyük Öteki"nin bakışında gerçekliğini yeniden inşa etmesi gerekmektedir.

Yazarın bir "Büyük Öteki"nin bakışında kendi imgesinin kaybı ve anlam yitimini engelleyen ise ötekinin de eksik ve tamamlanmamış olmasıdır. Çünkü yazarın imgesi okurun bakışında bir nesne olarak görünürken okuyucu da yazarın bakışında kendini bulmasından kaynaklı yazarın bakışında nesne olarak görünmektedir. *Okur, "Büyük Öteki" olarak yazarın gerçekliğine girip bu gerçekliğin bir kısmını değiştirmekte ya da yok etmektedir. Ancak yazar da imgesindekiyle okurun bilinçdışına seslendiğinde onun bilinçaltında bastırılanı ortaya çıkarmasından kaynaklı gerçekliğinde değişime ya da yok oluşa yol açmaktadır.* Çünkü okur/yazar eserin kendi zihinlerinde çağrıştırdıkları üzerinden dille bilinç dışlarının yansımalarını ortaya koymaktadırlar. Bu da ayna görüntüsündeki gibi edebi eserden yansıdığı için imgedir ve çarpıktır. Bu nedenle de bütünü temsil etmektedir. Bu durum, özneye kendini gerçekleyebileceği bir alan sağlamak ve "Büyük Öteki"nin kendisini yok etmesini engellemektedir. Çünkü özne aynı zamanda "Büyük Öteki"nin bakışı yani bilinçdışı anlamı olması kaynaklı arzu nesnesidir. Bu nedenle de yazar için okurun/analistin bakışı, okur/analist için ise yazarın bakışı kendi bilinç dışlarındakini bulmayı desteklemesinden kaynaklı iki tarafı da besleyecektir. Çünkü tam olma imkânını yaratan, ötekindeki tamamlanmamış ve parçalı olan gerçekliğin bir diğer ötekinde de bulunmasıdır. Ötekiler birbirinde olmayı birbirine sağladığında edebi eserin analizinde tamamlanma olacaktır.

Sonuç

Edebiyat ve psikoloji biliminin birbirinden etkilendiği ve birbirini beslediği oldukça açıktır. Bu noktada semboller dizimi olmasından kaynaklı dilden doğan edebi eserlerin analizinde de psikanalitik kuram önemli bir yer tutmaktadır. Edebi eserlerin, bilinçaltı işlevi olduğu görüşünden hareketle, sadece kasıtlı ve bilinçli söylemleri analiz etmeye çalışmak eksik kalacaktır. Bu doğrultuda edebiyat analizlerinde, yazarın kullandığı sembol ve metaforların psikanalitik analizleri üzerinden eserler ele alınmaktadır. Bu noktada yazarın ruh hali ve iç dünyasının ya da bunların söyleme dökülme biçimi incelenmektedir. Yazarın perspektifi ile kendine özgü tarafları ve bilinçaltında yer alanın deşifre edilmesi mevcut esere ait özel bir okuma biçiminin gelişmesi bakımından oldukça önemlidir.

Edebiyat analizinde, ana hatlarıyla yazarın kişilik yapısının ve ruh halinin kurgusal biçimde kendini dışa vurma biçimi ele alınmaktadır. Bu nedenle de ancak psikanalitik çerçevedeki analizlerin çoğunda Freud ve Jung'un tespitleri temel alınmaktadır. Edebi eserlerdeki sayfaların ayna metaforuna denk geldiği düşünüldüğünde gösterenin yani imgenin ötesinde ne olduğunun derinlemesine araştırılmasında psikanalitik kuramda önemli bir yeri olan Lacan'dan da yararlanmanın önemli olduğu düşünülmektedir. Lacan destekli edebi metin okumalarına bakıldığında bunların edebi tema çerçevesinde kısıtlı kaldığı ve çeşitlendirilemediği görülmüştür. Bu nedenle bu makalede Lacan'ın önemli kavramlarından olan dil, ayna evresi, öteki ve bakış kavramı bütüncül bir yerden ele alınmıştır. Çünkü aynı edebi eser gibi Lacan da bütüncül bir biçimde ele alındığında daha anlamlı olmaktadır.

Psikolojik eleştirilerde psikanalitik kuramdan destek alınırken ağırlığın genellikle yazar ve eser üstünde olduğu görülmektedir. Ancak edebiyat ayağının bu ikili dışında önemli bir ayağı olan okur cephesi de bulunmaktadır. Literatürde yazarın anlamının araştırıldığı birçok çalışmaya yer verilmesine rağmen okurun anlamına yönelik çalışmaların olmadığı gözlenmektedir. Sadece yazarın zihnini ve iç dünyasını anlamak, eser okura/analiste geçtiğinde ötekinin bakışını ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Diyalektik düzlemde iki bakışın sonucunda doğan anlamın sadece tek bakış yani yazar üzerinden açıklanması edebi eserlerin analizinin kısıtlı olmasına yol açacaktır.

Her sanat dalında olduğu gibi edebiyatta da önemli bir yeri olan okur/eleştirmen yorumu edebi eserlerin analizinde oldukça önemlidir. Bu noktada Lacan tarafından "Öteki" olarak tanımlanan, özne dışında yer alan kişiler üzerinden okur/analist kavramının psikanalitik çerçevede incelenmesine olan ihtiyacın büyük olduğu düşünülmektedir. Çünkü eser, ötekine geçtiğinde yeniden yorumlanmakta ve bakışta yeniden bir inşa bulmaktadır. Bu da yazarın otorite söyleminden duyurduğunun başka bir otoriteye geçmesini göstermektedir. "Büyük Öteki" konumuna geçen okur, yazarın bakışıyla kendi bakışını birleştirerek esere anlam derinliği kazandırmaktadır. Edebiyat analizlerinde, eserin analizi yazarla birlikte ötekinin bakışına ve imgesine dayandırıldığında analize anlam çeşitliliği kazandıracaktır. Bu noktada ötekinin bakışının yerinin ne olduğunun sorulması önemlidir. Bu nedenle bir diğer bakışın anlamının da konuya dâhil edilmesi edebi eserlerin anlamlarındaki çeşitliliği destekleyecektir. Bu yüzden psikanalitik kuramda önemli bir rolü olan Lacan üzerinden edebi eserleri, yazarın iç dünyası ile imgesinin anlamını ve okurun bilinçaltını ortaya koymanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu çeşitlilikle birlikte edebi eserlerin anlamlarının derinlemesine ve çok yönlü analizlerinin yapılarak edebiyat alanına katkı sağlayacağı ortadadır.

İmajı, sembolleri ve dış dünyayı yansıtan doğası gereği edebi eserlerin yorumunun Öteki'nin deneyimine nasıl bağlı olduğunu hesaba katmamak, edebi eserin yaratımının temel bir ayağını göz ardı etmektir. Bu nedenle Lacan'ın psikanalitik kavramları üzerinden okuyucu ile metin arasındaki dinamik ilişkiyi sorgulayarak, toplumsal bağlamı anlamlandırma ve eserin iki bakıştaki anlamının ortaya konulmasının önemli bir rolü olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda bu ikili bakışta yer alan anlamın keşfedilmesi eser analizine de zenginlik ve çeşitlilik kazandıracaktır.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Atlı, F. (2012). Edebi Metnin ve Yaratıcılığın Kaynağına Ulaşan Yol: Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi. *Turkish Studies*, 7(3), 257.
- Aras, G. (2015). Personality and Individual Differences: Literature in Psychology-Psychology in Literature. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 185, 250-257.
- Ayata, Y. & Tonga, N. (2009). Psikolojik Roman, Romana Yansıyan Yazar ve Türk Edebiyatındaki Bazı Örnekleri Üzerine Bir İnceleme. *İlmi Araştırmalar*, 25, 7-20.
- Aydın, E. (2015). Modern Edebiyat Eleştirisinde Psikoloji Güç. *Kafkas Üniversitesi Yaşam Işığı Dergisi*, 1, 255-265.
- Çubuk, B. & Yalçınkaya, S. (2022). "Being the Other's Other" And "The Absence Gaze" in Covid-19: A Qualitative Study of Health Workers. *Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey*, 8(4), 13-24.

- Dar, A. (2022). On The Relationship Between Literature and Psychology. *International Journal of Applied Research in Social Sciences*, 4(8), 284-292.
- Emre, İ. (2005). *Edebiyat ve Psikoloji*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Freud, S. (1996). *Sanat ve Edebiyat* (Trans. E. Kapkın & A. Kapkın). İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S. (1928). Dostoevsky and parricide. *International Journal of Psychoanalysis*, 26, 177-194.
- Freud, S. (2014) *Psikanaliz Üzerine*, (Çev. Kamuran Şipal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Gallop, J. (1984). Lacan and Literature: A Case For Transference. *Poetics*, 13(4-5), 301-308.
- Gectan, E. (1998). *Psikanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hendrix, J.S. (2015). Unconscious Thought in Lacan. in: *Unconscious Thought In Philosophy And Psychoanalysis* (pp. 261-269). London: Palgrave Macmillan.
- Ince, Ö. (2011). *Şiir ve Gerçeklik*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Karabulut, M (20219). Psikanalitik Edebiyat Kuramı Bağlamında Edip Cansever'in Şiirleri Üzerine Bir İnceleme. *Edebî Eleştiri Dergisi, Eleştiri Kuramları Özel Sayısı*, 3(3).
- Karakaş, S. (2021). *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul.
- Lacan, J. (1949). The Mirror Stage As Formative of The I Function As Revealed In Psychoanalytic Experience (Trans B. Fink). in *Ecrits: The First Complete Edition in English* (ss. 75-81). NY: R. W. W. Norton & Company.
- Lacan, J.(1986). *The Seminar of Jacques Lacan: The Ethics of Psychoanalysis*. (Trans. D. Porter). Abingdon: Routledge.
- Lacan, J. (1993). *The Seminar of Jacques Lacan: Book III: The Psychoses 1955-1956*. (Trans. R. Grigg. NY: R. W. W. Norton & Company.
- Lacan, J. (1998). *The Seminar of Jacques Lacan: Book XXI: The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis*. (Trans. R. Grigg). NY: R. W. W. Norton & Company.
- Moran, B. (1988). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Panagiotou, N. C. & Sheikh, A. S. (1977). The Image and the Uncounscious. *International Journal of Social Psychiatry*, 23(3), 169-186.
- Rosa, C. L. & Antonucci, C. & Siracusano, A. & Centonze, D. (2021). From the Imaginary to Theory of the Gaze in Lacan. *Front. Psychol*, 12, 1-7.
- Sartre, J. P. (2006). *İmgelem*, (Çev. A. Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Tiken, Servet (2009), Cahit Sıtkı Tarancı'nun Şiirlerindeki 'Ayna' İmgesine Psikanalitik Bir Yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16(41), 47-60.
- Umer, E. (2018). The Concept of Lacanian Gaze and Gaze of Painting. *Yıldız Journal of Art and Design*, 5(2), 47-66.